

ПЕРЕДУМОВИ ВІЙНИ РАДЯНСЬКОЇ РОСІЇ З УКРАЇНСЬКОЮ НАРОДНОЮ РЕСПУБЛІКОЮ В 1917 Р.: ІСТОРИЧНІ ПАРАЛЕЛІ ІЗ СУЧАСНІСТЮ

В статті висвітлюються передумови та причини збройного протистояння радянської Росії із Українською Народною Республікою в 1917 р., аналізуються та проводяться паралелі з сучасною агресією Російської Федерації.

Ключові слова: *війна, УНР, радянська Росія, більшовики, С. Петлюра, Україна, Російська Федерація.*

У процесі становлення та трансформації суверенності України потребують перегляду взаємовідносини із сусідніми державами. Сьогодні, коли Росія розв'язала чергову війну проти України, звернення до досвіду взаємовідносин двох держав у 1917 р. є досить актуальним. Тепер існує об'єктивна потреба у їх глибшому дослідженні.

Деякі аспекти проблеми частково висвітлювались в працях В. Савченко [1], В. Вериги [2] та ін. Проте сьогодні прослідковуються окремі історичні паралелі на які потрібно звернути увагу, та які раніше не були відомі авторам.

Лютнева революція 1917 р. в Росії дала могутній поштовх до розгортання національно-визвольного, демократичного руху. Надзвичайно сильно він проявив себе в Україні. Причини конфлікту між Українською Народною Республікою і радянською Росією були закладені у відношенні більшовицької партії, її лідерів, центральних органів і місцевих організацій до українського національного руху в період з березня-жовтня 1917 р. Більшовицький переворот у Петрограді започаткував якісно новий етап взаємовідносин між Росією та Україною. Передусім це впливало з докорінних відмінностей у політиці, яку проводили більшовики і Українська Центральна Рада.

Для України з її задалегідь „зросійщеним” пролетаріатом встановлення більшовицької влади означало б ліквідацію тих здобутків на шляху відновлення національної державності, які на той час вона вже досягла. Тому суперечності між більшовицькою Росією і УНР охопили цілий комплекс взаємовідносин: економічних, соціальних, політичних, національно-державних, які врешті-решт призвели до вибуху конфлікту [3]. Росія прагнула й надалі отримувати задарма донецьке вугілля, криворізьку залізну руду, нікопольський марганець, запорізьку та херсонську пшеницю, експлуатувати торгові порти Північного Причорномор'я. Без них комуністи не уявляли собі Росії як наддержави.

В Україні у жовтневі дні більшовикам вдалось захопити владу тільки в Луганську, Горлівсько-Щербинівському районі Донбасу і в окремих містах прифронтової смуги Подільської і Волинської губерній, де дислокувались розпропаговані більшовиками військові частини². Коли 25 жовтня звістка про події в Петрограді досягла Києва і постало питання про владу в місті і по всій Україні, єдиним реальним претендентом на цю владу була Українська Центральна Рада. За її ініціативою в ніч на 26 жовтня був створений Крайовий комітет по захисту революції, в який разом з членами УЦР увійшли представники українських і загальноросійських партій [4].

27 жовтня Мала Рада на надзвичайному засіданні визначила своє відношення до подій в Петрограді та прийняла резолюцію про владу в країні: „Визнаючи, що влада, як у всій державі, так і кожному окремому краю повинна перейти до рук революційної демократії і рахуючи недопустимим перехід всієї влади в руки рад робітничих і солдатських депутатів, які лише частина організованої революційної демократії, Центральна Українська Рада висловлюється проти повстання в Петрограді і буде рішуче боротися зі всіма спробами підтримки цього повстання на Україні” [5]. Політична платформа Української Центральної Ради зводилась до створення в Росії замість скинутого Тимчасового уряду центрального органа з представників всіх соціалістичних партій, але без кадетів і інших буржуазних, цензових елементів. За таку владу в Росії виступали партії есерів, меншовиків, Всеросійський виконавчий комітет профсоюзу залізничників (Вікжель), а також частина лідерів РСДРП(б) – Л. Каменев, Г. Зінов'єв, А. Риков, А. Шляпніков. Таким чином, позиція Української Центральної Ради визначилась повністю. Її попередні дії свідчили, що вона не буде підтримувати Тимчасовий уряд, тепер вона засудила захоплення влади більшовиками.

Київський комітет РСДРП(б) на чолі з Г. Пятаковим твердо притримувався лєнінського курсу передачі всієї влади радам, які представляли лише частину трудящих (пролетаріат, солдат, сільську бідноту). Відмова УЦР підтримати більшовицький переворот в Петрограді незадовільнила київських більшовиків. Вони негайно залишили Крайовий комітет по охороні революції і Малу Раду та заявили, що УЦР виступила проти влади робітників, солдат й хоче перемоги контрреволюції. У той же день більшовики зібрали об'єднане засідання Київських рад робітничих і солдатських депутатів з представниками військових частин, профсоюзу і фабзавкомів. На ньому було підтримано повстання в Петрограді і обрано в Києві ревком, якому передбачалось передати владу. У склад ревкому увійшли більшовики Я. Гамарник, А. Горвиц, В. Затонський та ін. [6].

За наказом Київського військового округу 28 жовтня було оточено Маріїнський палац, заарештовано членів ревкому. Потім, на протязі 29-31

жовтня в місті відбувались збройні сутички. Вони були здебільшого спонтанні, мали локальний характер. В основному навколо заводу „Арсенал”. Досить швидко війська підконтрольні штабу КВО капітулювали [7]. У цей час в Києві проходила сьома сесія УЦР. Вона прийняла резолюцію від 29 жовтня, яка засудила дії прихильників поваленого Тимчасового уряду [8].

У листопаді 1917 р. для більшовиків серйозну загрозу становила армія. Тому значна увага їх була прикована до фронтів. За ініціативи більшовиків було прийнято рішення про розпуск армійських комітетів і створення замість них військово-революційних комітетів, які мали бути під їх контролем. Якщо на Північному і Західному фронтах їм вдалось досить швидко досягти успіху то на Південно-Західному і Румунському вони зіткнулись з серйозною протидією армійського командування, УЦР і військових місій Антанті.

21 листопада С. Петлюра доповів Генеральному Секретаріату про свої переговори з командуванням Південно-Західного і Південного фронтів і їх згоду на створення Українського фронту. У військовому відношенні підпорядкованого командуванню, а в політичному – УЦР. 23 листопада Генеральний Секретаріат прийняв постанову про створення українського фронту (командуючий генерал Д. Щербачов) [9]. Не підпорядкування двох фронтів більшовицькій Ставці, створення Українського фронту, самостійне заключення перемир'я викликали занепокоєння в Петрограді. Більшовики швидко зрозуміли, що подальша українізація армії посилює позиції УЦР і тому всіма засобами намагалась не допустити перекинення українізованих військ в Україну. Майже через століття, в 2014 р. коли відбулася чергова агресія Російської Федерації проти України, ще заздалегідь до події та і після неї російська влада робила все для того аби ослабити, знищити та дискредитувати українські збройні сили. Україна знову опинилась у досить небезпечному геополітичному трикутнику як „буферна зона” [10].

Серйозним чинником майбутнього конфлікту 1917 р. став соціально-економічний фактор. УНР не мала власної фінансової і грошової системи і тому їй потрібно було звертатись в банківські заклади Росії. Цим остання вирішила скористатись. Обіцяних грошей Україна не отримала. Гроші могли лише бути в обмін на визнання РНК [11]. У відповідь на це українська сторона взяла під свій контроль поставки продуктів харчування в Росію. Спроби більшовиків самочинно взяти хліб в Україні наштовхнулись на опір місцевої влади, а тому й провалились. Припинення поставок з України викликало різке погіршення продовольчого становища в Росії, що теж стало причиною майбутнього конфлікту.

Не отримавши визнання зі сторони Української Центральної Ради Раднарком розпочав кампанію по її дискредитації. Перші спроби відсторонити

ти її від влади були зроблені через місцеві більшовицькі організації і ради. Як зазначає О. Юрченко, більшовики діяли у двох напрямках: легальному (агітація і пропаганда з метою дискредитації української влади) і підпільному (підготовка збройного скинення Української Центральної Ради) [12].

Документи свідчать, що Раднарком вже в листопаді розробив план озброєної боротьби з Каледіним і Українською Центральною Радою. Як відзначав в своїх „Записках” колишній нарком військових справ В. Антонов-Овсієнко, особливе значення надавалося озброєнню робітників, Червоної гвардії Донецького басейну.

З Північного і Західного фронтів, з гарнізонів Петербургу, Москви і інших міст почалась відправка вільних загонів солдатів, матросів і червоногвардійців на південь – Гомель, Брянськ і далі до Бахмачу, Харкова. Для боротьби з УЦР і Каледіним передбачалося використовувати дислокований в районі Жмеринки 2-й гвардійський корпус російської армії. До Севастополя був відправлений військовий комісар А. Шерстобітов. Він мав залучити до боротьби матросів Чорноморського флоту [13]. Група моряків балтійського флоту, яка направлялась з ним була прийнята Леніним, який роз’яснив їм мету їх поїздки [14]. Основною формою реалізації воєнно-політичних інтересів Російської Федерації стосовно України на сучасному етапі, як показали останні місяці, є «гібридна» війна, яка поєднує в собі елементи інформаційної, торговельної, газової війн, воєнної агресії, окупації, тероризму, активізації криміналітету, партизанської, диверсійної та громадянської війн. Агресор також використав тактику із залученням розвідувально-диверсійних груп і найманців, направлених та озброєних сучасною зброєю у східні та південні області України, АР Крим, проводив довготермінову роботу представників із значною кількістю громадян з організації дестабілізації ситуації в Україні [15].

Розв’язуючи громадянську війну, проти якої виступала майже половина членів ЦК РСДРП(б) і Раднаркому, Ленін як і в дні жовтневого перевороту, виправдовував її необхідністю самооборони. На засіданні ВЦВК 4 листопада 1917 р. він говорив: „Нікчемна купка почала громадянську війну... До Москви підступають каледінці... Ми не хочемо громадянської війни... Якщо, проте, вона продовжується, то що ж нам робити?”. І це мовилося в той час, коли у Каледіна на Доні окрім запасних полків іншої озброєної сили, що більшовизуються, не було і на Москву він не наступав. А на всеросійському з’їзді військового флоту 22 листопада 1917 р., виступаючи перед матросами, він відверто заявив: „Нас обсипають градом звинувачень, що ми діємо терором і насильством, але ми спокійно відносимося до цих випадів... З нашої сторони завжди послідує заходи примушення у відповідь на безнадійні спроби чинити опір радянській владі” [16]. Таким чином, терор і насильство, класовий геноцид проголошувалися державною політикою.

Радянські історики не хотіли помічати суперечності цієї заяви вождя більшовицької партії і Раднаркому Росії. З одного боку, він як би визнавав право українського народу на створення своєї державності, влаштовувати своє життя за власним розсудом. А з другого боку, слідувало попередження: радянська Росія надасть братську допомогу українським робітникам, тобто невеликої частини цього народу для боротьби з українською буржуазією, затвердження більшовицької влади. А оскільки Українська Центральна Рада в ці дні була оголошена Раднаркомом „буржуазною”, то йшлося про непримиренну боротьбу з нею – керівником українського національного руху. На відміну від першої, декларативної частини ленінської заяви про права українського народу, друга – про братську допомогу українським робітникам – здійснювалася їм негайно. З початку 2014 р. російська влада також активно пропонувала „братську допомогу” та говорила про необхідність захисту ображеного російського населення, застосовувала подвійні стандарти та тлумачення понять на свою користь.

В 1917 р. безпосереднє керівництво наступом військ з Гомеля на Бахмач було доручене командирі Мінського революційного загону поручику Р. Берзіну. Йому ставилося завдання координувати свої операції з С. Кудінським, який за наказом Раднаркому в ті дні концентрував більшовицькі частини в Брянську, Орлі і Курську для захоплення Харкова і створення там „польового штабу” [17]. Це перекидання більшовицьких військ підносилося як наступ проти бунтівного Дону, Каледіна, хоча заняття міст і вузлових станцій України військами Раднаркому позбавляло влади перш за все Українську Центральну Раду.

У збройній боротьбі з УЦР найважливішу роль Раднарком відводив розташованим в Україні російським арміям Південно-Західного фронту – 7-й – (район Жмеринки – Вінниці – Проскурова), 11-й (Староконстантинів – Новоград-Волинський) і особливо – в напрямку Рівне-Луцьк. Із Ставки в Жмеринку, де знаходився ВРК 2-го гвардійського корпусу, був направлений начальник розвідувального відділу Феєрабєнд. Йому доручили зняти з фронту гвардійський корпус і організувати його рухи на Київ, потім через всю Україну на Дон. Малось на увазі з його допомогою відразу покінчити і з Українською Центральною Радою, і з Каледінін. Для організації озброєної боротьби з УЦР в ті дні Раднарком направив на Південно-Західний фронт Г. Чудновського, на Румунський – С. Рошалья. По первинному плану, розробленому Р. Берзінін з участю наркома Антонова, передбачалося нанесення ударів з Гомеля на Бахмач, з Курська на Харків, з Воронежа на Лисички – Новочеркаськ. З півдня повинні були наступати матроси Чорноморського флоту, із заходу, від Жмеринки – загопи Феєрабєнда [18].

У середині листопада член ЦК РСДРП (б), секретар Донецько-Криво-

різького обкому партії Артем звернувся з листом в Московський ВРК видати представникам Харківського ВРК 5 тис. гвинтівок, 460 револьверів, 25 кулеметів, 1,5 млн. патронів. Прибувши до Тули харківські більшовики отримали декілька десятків вагонів із зброєю, в т.ч. 5 тис. гвинтівок, 300 кулеметів, 5 вагонів з патронами. Всього в листопаді-початку грудня більшовики Донецько-Криворізької області отримали з Росії не менше 20 тис. гвинтівок, 1,5 тис. револьверів, 40 кулеметів, 12 млн. патронів [19]. Досвід постачання зброєю терористів у східних регіонах України використала і Російська Федерація на сучасному етапі протистояння.

Вже 6 листопада, напередодні проголошення УНР, Генеральний писар А. Лотоцький і діяч УЦР Д. Дорошенко підписали в Ставці із Загальноармійським комітетом і Главковерхом генерал-лейтенантом Духоніним військову угоду. Д. Дорошенко писав, що «відбулася угода про утворення Українського фронту» (тобто об'єднанні Південно-Західного і Румунського фронтів). Про це було повідомлено фронти і штаби військових округів [20].

Не тільки Раднарком і Ставка, але і безпосередньо ЦК РСДРП (б) брав участь в ескалації громадянської війни. У зв'язку з бойовими операціями, що почалися, проти Каледіна і Центральної Ради 26 листопада ЦК РСДРП (б) направив термінову телеграму в 49 міст України, також до Бердичева, де знаходився штаб Південно-Західного фронту. Текст цієї телеграми не знайдений. Мабуть він підлягав знищенню. Але судячи з порядку денного конференцій РСДРП(б) в Одесі, Києві, Харкові, що відбулися в кінці листопада-початку грудня 1917 р. йшлося про мобілізацію сил і засобів на боротьбу з Українською Центральною Радою.

Ленін вказував, що Раднарком лише тоді визнає Українську Республіку, коли там буде радянська влада, а не Українська Центральна Рада [21]. Вже тоді Ленін, його соратники діяли за принципом: хто не з нами – той ворог, контрреволюціонер. 3 грудня 1917 р. на порядку денному було записано: „Питання про Українську Раду”. Після перерви: „Українське питання. Проект маніфесту до українського народу”. На денному засіданні до перерви Раднарком ухвалив: „Випустити особливий меморандум українському народу і послати Раді ультиматум. Доручити комісії: Ленін, Троцький, Сталін скласти проект ультиматуму”.

Дійсно, ленінський „Маніфест до українського народу”, як і всі декрети вождя більшовицької партії і радянської держави, перш за все мав пропагандистське значення. У ньому декларувалося право нації, зокрема української, на самовизначення аж до відділення від Росії. Хоча більшого противника виходу народів з складу Росії, ніж більшовицька партія, тоді не було. Адже залишалася у силі резолюція VII Квітневої конференції РСДРП(б) з національного питання про недоцільність відділення, виходу

народів з Росії на користь загальної боротьби за соціалізм. Відхилення від цієї резолюції вважалося б опортунізмом.

Не витримували критики і всі чотири пункти ультиматуму Раднаркому Українській Центральній Раді [22]. В першому РНК вимагав від неї відмовитись від переміщення українських частин з Північного і Західного фронтів. Але передислокація українських частин здійснювалась Генеральним секретаріатом не самочинно, а відповідно угоди з Ставкою верховного головнокомандування (ще тоді, коли главнокомом був Духонін). У другому пункті ультиматуму Раднарком вимагав від Української Центральної Ради не пропускати козацькі частини з фронту через Україну на Дон і в інші місця без дозволу Главковерха прапорщика М. Криленко. У третьому пункті Раді нав'язувалося „сприяння” більшовицьким військам в боротьбі з „кадетсько-каледінським повстанням” – всіма, хто не визнавав владу Раднаркому. Останній пункт ультиматуму вимагав від Центральної Ради „припинити всі спроби роззброєння радянських полків і робочої Червоної гвардії на Україні, повернути зброю тим, у кого її відняли”. І ця вимога повністю схвалювалася радянськими істориками, оскільки вважалося, що більшовицькі частини і Червона гвардія були опорою Рад України. Але майже всі ради України, в т.ч. Київська, разом з Центральною Радою в листопаді 1917 р. виступали за однорідно-соціалістичну владу, проти однопартійної влади більшовиків. Трагічною для України була завершальна частина „Маніфесту”, в якій йшлося: „У разі неотримання задовільної відповіді на ці питання в перебігу сорока восьми годин Рада Народних Комісарів рахуватиме Раду в стані війни проти радянської влади в Росії і на Україні”. З неї зрозуміло, що Раднарком визнає і підтримує тільки (більшовицьку) владу рад на Україні, якої там ще не було, оскільки майже всі ради висловлювалися за однорідно-соціалістичну владу з участю міських дум і всіх соціалістичних партій, в т.ч. українських. Декларуюче в преамбулі „Маніфесту” право Української Республіки і українського народу на незалежність перекреслювалося вимогою затвердження радвлади на Україні. Ленінський ультиматум Раді означав: або не заважайте нам встановлювати радянську, більшовицьку владу на Україні, або – війна.

4 грудня Генеральний Секретаріат обговорив ультиматум і дав офіційну відповідь Раднаркому. У ньому відмічалось, що не можна одночасно визнавати право на самовизначення навіть до відокремлення, і в той же час грубо зазіхати на це право нав'язуванням своїх форм політичного устрою самовизначеній державі. Претензії Раднаркому на керівництво українською демократією не можуть мати ніякого виправдання, коли по вині більшовицького керівництва „у Великоросії розвивається анархія”, а українська демократія підтримує Українську Центральну Раду і Генеральний Секретаріат. Далі Генеральний Секретаріат заявляв, що роззброєнню

підлягали лише ті російські війська, які робили заколоти і загрожували розв'язати в Україні братовбивчу війну. Вину за розвал фронту він поклав на Раднарком, який знімав частини для боротьби з Каледіним. Генеральний секретаріат відмовився підтримувати боротьбу Раднаркому з автономною областю Війська Донського. Замість війни Генеральний Секретаріат пропонував досягти згоди всіх країв і областей для створення центральної влади в Росії на наступних умовах: уряд повинен бути однорідним-соціалістичним та федералістичним. Стан війни Генеральний Секретаріат вважав вбивчим для справи революції [23].

Таким чином, причини війни Раднаркому з УНР були закладені ще влітку 1917 р. Різне бачення політичного майбуття не могло не призвести до початку протистояння, яке загострилось одразу ж після встановлення більшовиками влади в Петрограді. Передумови війни охоплювали цілий комплекс взаємовідносин і інтересів у соціально-економічних та суспільно-політичних напрямках. Відношення до більшовиків Центральна Рада визначила як негативне. Серйозну загрозу Раднаркому становила армія, тому з його боку докладалися всі зусилля для того, щоб завадити її посиленню. Раднарком висунув ультиматум, його зміст можна охарактеризувати як відкрите і нахабне втручання російського радянського уряду у внутрішні справи України з претензіями на контроль за діями її державних органів. Проте Центральна Рада його не прийняла та дала свою обґрунтовану й аргументовану відповідь. Підготовлений грудневий путч у Києві провалився, а збільшовичені відділи 2 гвардійського корпусу, що прямували з фронту на допомогу заколотникам були роззброєні частинами 1-го Українського корпусу під командуванням генерала П. Скоропадського і вислані до Росії. Не зумівши ліквідувати незалежність України силами «рускоязычных» українофобів, російський уряд вдався до прямої воєнної інтервенції. Хоча події в 1917 р. розвивалися із своїми особливостями, проте прослідковуються схожі історичні паралелі із сучасною агресією та «неоголошеною війною» Російської Федерації проти України. Це і проникнення «відданих людей» агресору на територію Донбасу, забезпечення їх зброєю, фінансування, кроки з дестабілізації політичної ситуації, використання російською владою подвійних стандартів тощо. На сьогодні існує велика необхідність перегляду істориками взаємовідносин, історичних фактів, подій, явищ між Росією та Україною, колонізаційних процесів українських земель в XVIII-XXI ст. та нав'язаної «зверху» імперіалістичної термінології (типу „Новоросія” та ін.).

Джерела та література:

1. Савченко В. А. Дванадцять войн за Украину. Время и судьбы / А. В. Савченко. – Харьков: Фолио, 2005. – 414 с.

2. Верига В. Визвольні змагання в Україні 1914 - 1923 рр. / В. Верига. – Львів: Б.в., 1998. – Т. 1. – 524 с. + іл.; Т. 2. – 502 с. + іл.
3. Голубко В. Армія Української Народної Республіки 1917-1918. Утворення та боротьба за державу / В. Голубко. – Львів: Кальварія, 1997. – С.127-128.
4. Українська Центральна Рада. Док. і мат. – К.: Наукова думка, 1996. – Т.1. – С. 359-360.
5. Там само. – С. 363.
6. 1917 год на Киевщине. Хроника событий. – К.: б.в., 1928. – С. 324-325.
7. Робітнича газета. – 1917. – 29 жовтня; Нова Рада. – 1917. – 2-10 листопада.
8. Українська Центральна Рада. Док. і мат. Т.1. – С. 374.
9. Нова Рада. – 1917. – 26 листопада.
10. Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1639-18>.
11. Українська Центральна Рада. Док. і мат. Т.1. – С. 577.
12. Юрченко О. Українсько-російські стосунки після 1917 р. в правовому аспекті / О. Юрченко. – Філадельфія, б.в., 1972. – С. 120-123.
13. Антонов-Овсієнко В. Записки о гражданской войне / В. Антонов-Овсієнко. – В 3-х т. – М.: б.в., 1924. – Т.1. – С. 22-27.
14. Там само.
15. Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1639-18>.
16. Антонов-Овсієнко В. Вказ. праця. – С. 29.
17. Там само. – С. 25-29.
18. Там само. – С. 28-30.
19. Гарчав П.І. Червона гвардія України в боротьбі за владу Рад / П. І. Гарчав. – Харків: Вд-во Харківського університету, 1969. – С. 139-146.
20. Дорошенко Д. Історія України 1917-1923. В 2-х т. Документально-наукове видання / Упоряд.: К. Ю. Галушко. – К.: Темпора, 2002. – С. 128.
21. Антонов-Овсієнко В. Вказана праця. – С. 39.
22. Історія українського війська (1917-1995) / Упоряд. Я. Дашкевич. – Львів: Світ, 1996. – С. 33.
23. Українська Центральна Рада. Док. і мат. Т.1. – С. 513.